

Jan Grudnicki

POŁUDNIOWI SĄSIEDZI W ŚWIADOMOŚCI MIESZKAŃCÓW PÓŁNOCNYCH STOKÓW KARPAT

Wstęp

Babka moja z Nowickich (ur. w 1883 r.) pochodziła z Rymanowa. Ojciec jej, a mój pradziadek Jan, był budowniczym kościołów. Przy gorszej koniunkturze w ówczesnej Galicji prowadził liczne budowy po południowej stronie Karpat. Pod koniec swego życia, w latach 60. XX wieku, wspominając odległe lata swej młodości spędzone w Rymanowie, Babka opowiadała o późnojesiennych powrotach budowlanej ekipy z Węgier po skończonych pracach. Wtaczały się wówczas w uliczki Rymanowa liczne wozy ładowne olbrzymimi beczkami węgierskiego wina i workami orzechów. Posługiwanie się owymi beczkami wcale nie było łatwe, wymagało stosownych umiejętności i doświadczenia, zaś narzędziem nieodzownym był tu drewniany kurek, który wbijało się w miejsce szpuntu.

Drewniany kurek, wbijany w miejsce szpuntu

Snując opowiadania o owych zamierzchłych czasach, Babka używała dla określenia miejsc pracy pradziadka wyłącznie terminów „Węgry”, dla obszaru leżącego na południe od Koszyc, i „Górne Węgry” – dla terenów położonych między Koszycami a grzbietem Karpat. A miało to miejsce w sytuacji, kiedy od dawna południowe stoki Karpat podlegały innej administracji. W dwudziestoleciu międzywojennym omawianymi

terenami zarządzała Czechosłowacja, w latach II Wojny Światowej funkcjonowało tam faszystowskie państwo słowackie, zaś później schedę po nim przejęła Czechosłowacka Republika Socjalistyczna. Ideą badań, jakie prowadziłem, było uzyskanie informacji, na ile Polacy zachowali świadomość istnienia królestwa Węgier i krajów korony św. Stefana oraz świadomość tego, z kim ich łączy lub od kogo oddziela rubież karpacka.

Czas i obszar badań

Najważniejszą przesłanką wyboru terenów badań był możliwie niewielki stopień migracji ludności, począwszy od zakończenia I Wojny Światowej aż po dzień dzisiejszy, przy czym jako niemającą istotniejszego znaczenia uznałem jedynie migrację ludności wiejskiej z okolicznych wiosek do pobliskich miasteczek w latach 1945–1980, nie przenosiła ona bowiem poza obszar badań substancji świadomościowych.

Terenem badań były obszary miejskie i podmiejskie oraz lokalne skupiska ludności położone na osi Sanok – Rymanów – Krosno – Jedlicze – Jasło – Biecz – Gorlice – Grybów – Nowy Sącz – Stary Sącz – Krościenko oraz na dwóch osiach pobocznych skierowanych ku północy: Jasło – Frysztak – Strzyżów – Czudec – Rzeszów oraz Grybów – Bobowa – Ciężkowice – Tarnów.

Z obszaru badań wykluczyłem tereny dużych migracji ludności po roku 1945 (wyjazdy Rusinów) i tereny leżące bezpośrednio przy obecnej południowej granicy państwa.

Badania prowadziłem w latach 2003–2008.

Respondenci i metoda badań

Respondentami byli ludzie dorośli. Z grona tego wykluczyłem osoby pełniące funkcje oficjalne w siedzibach ich urzędów oraz osoby mogące mieć dobre rozeznanie historyczne (np. studentów i nauczycieli historii, osoby zajmujące się historią w sposób amatorski i im podobne).

Respondenci podzieleni zostali według wieku na grupy około 20–30 lat, około 30–50 lat oraz około 50 lat i starsze. Nie dokonywałem podziału na mężczyzn i kobiety. Z uwagi na trudności w ustaleniu rzeczywistego wykształcenia respondentów, kategoria wykształcenia nie została uwzględniona.

Metodą badania była rozmowa. Wiek respondentów ustalałem w oparciu o konkretne okoliczności wynikłe podczas rozmowy (czas ukończenia szkoły lub studiów, długość pracy w danym zakładzie i im podobne), zatem w sposób przybliżony.

Podczas rozmowy zadawałem następujące pytania:

a) z kim graniczymy na południu (pytanie otwarte, odpowiedź na to pytanie była jednocześnie pierwszą i naturalną reakcją badanego);

b) z jakim państwem graniczymy na południu (pytanie zadane bezpośrednio po pytaniu pierwszym, traktowane jako dopełnienie odpowiedzi na pytanie pierwsze, w istocie badające, czy zachodzi sprzeczność w postrzeganiu podmiotu położonego po południowej stronie Karpat);

c) kto był ostatnim władcą monarchii austro-węgierskiej przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości w roku 1918 (pytanie odnoszące opinię respondentów w sprawie

południowego sąsiedztwa do elementarnej wiedzy historycznej; odpowiadając na to pytanie respondenci zazwyczaj wyrażali swój obecny stosunek do dawnego zaborcy);

d) jaki przedmiot jest symbolem Węgry i państwa węgierskiego (pytanie pozwalające ocenić elementarną wiedzę respondentów, będące probierzem podstawowej orientacji w stosunkach polsko-węgierskich).

Metoda rozmowy pozwalała też uzyskać informacje o odnoszeniu się respondentów do wskazywanych państw i narodowości.

Wyniki badań

Uzyskałem odpowiedzi od 1450 respondentów. Odpowiedzi na pytanie pierwsze „z kim graniczymy na południu ?” (w istocie otwarte) ograniczyły się do kategorii: „Czechy”, „Czechosłowacja”, „Węgry”, „Słowacja”, „Państwo Słowackie” (Slovenský štát). Pozwoliły one wyodrębnić obszary o istotnie odmiennej strukturze odpowiedzi.

Te obszary to:

- Sanok – Krosno – Jasło
- Biecz – Gorlice
- Bobowa – Ciężkowice – Grybów – Nowy Sącz – Stary Sącz – Krościenko
- Tuchów – Tarnów
- Frysztak – Strzyżów – Czudec – Rzeszów

Na pytanie to respondenci odpowiedzieli następująco:

Obszar	Ilość odpowiedzi	„Czechy” „Czechosłowacja”	„Węgry” „Węgrzy”	„Słowacja” „Słowacy”	„Państwo Słowackie”
Sanok – Krosno – Jasło	438	206 – 47%	111 – 25%	99 – 23%	22 – 5%
Biecz – Gorlice	206	24 – 12%	83 – 40%	97 – 47%	2 – 1%
Bobowa – Grybów – Nowy Sącz – Krościenko	485	71 – 15%	189 – 39%	186 – 38%	39 – 8%
Tarnów	63	5 – 8%	44 – 70%	14 – 22%	–
Frysztak – Strzyżów – Rzeszów	258	183 – 71%	16 – 6%	59 – 23%	–
Razem	1450	489 – 34%	443 – 31%	455 – 31%	63 – 4 %

Respondenci widzieli więc za karpacką rubieżą najczęściej (34%) „Czechy” lub „Czechosłowację”, co tłumaczyć można stosunkowo długim okresem funkcjonowania Czechosłowacji w latach 1918–1938 i 1945–1992 oraz dominującą pozycją Czechów w tym państwie. Obecny byt państwowy „Słowacja” zaledwie dorównuje (31%) pozostającemu w świadomości respondentów sąsiedztwu narodu i państwa węgierskiego (31%).

W osi równoległej do granicy zaznacza się obecność świadomości „Slovenskeho štátu” (4%) ze zdecydowanie negatywnymi konotacjami z okresu II Wojny Światowej (sojusz z hitlerowskimi Niemcami, udział w agresji na Polskę w roku 1939). Świadomości tej brak w bardziej oddalonych obszarach Rzeszowa i Tarnowa.

Obszary bardziej oddalone od głównej osi badań różnią się istotnie: w okolicach Tarnowa świadomość istnienia i sąsiedztwa narodu węgierskiego (70%) stymulowana jest zapewne, i to trwale, obecnością w tym mieście prochów Józefa Bema; w Rzeszowie odmiennie, zdaje się trwać pasywność umysłowa, będąca pozostałością systemu komunistycznego, sprawiająca, że odniesieniem dominującym pozostają „Czechy” lub „Czechosłowacja” (71%). Ludność, przeniesiona do miasta z sąsiednich wiosek w czasach komunistycznej „prosperity” tego regionu, nie znajduje odniesienia ani w historii (6%) ani we współczesności (23%).

Miejscem szczególnym jest Stary Sącz, w którym aż 72 % respondentów wskazało sąsiedztwo węgierskie. W miasteczku obecny jest trwale kult św. Kingi z Arpadów, księżnej krakowskiej i sandomierskiej, której prochy spoczywają w tamtejszym kościele klasztornym Panien Klarysek, co może mieć znaczący wpływ na świadomość historyczną mieszkańców.

Rozkład odpowiedzi według wieku respondentów przedstawia się następująco:

Wiek	Ilość odpowiedzi	„Czechy” „Czechosłowacja”	„Węgry” „Węgrzy”	„Słowacja” „Słowacy”	„Państwo Słowackie”
20-30	331	104 – 32%	150 – 45%	77 – 23%	–
30-50	553	123 – 22%	120 – 22%	310 – 56%	–
50+	566	262 – 46%	173 – 31%	68 – 12%	63 – 11%
Razem	1450	489 – 34%	443 – 31%	455 – 31%	63 – 4 %

Z upływem czasu zanika świadomość sąsiedztwa z „Czechami” lub „Czechosłowacją”, a liczniejszy wybór tej kategorii przez najmłodszą grupę wiekową tłumaczyć można przypuszczalnie powielaniem stereotypu zachowywanego przez osoby starsze. Świadomość istnienia „Slovenskeho štátu” (z negatywnymi konotacjami) uwidacznia się tylko w starszym pokoleniu. W obrębie najmłodszej grupy wiekowej wyraźnie zaznacza się opcja węgierska, co może wskazywać na rosnącą świadomość historyczną młodszego pokolenia. Sąsiedztwo ze Słowacją wskazuje najliczniej średnia grupa wiekowa (68%), a więc respondenci, których inicjacja społeczna przypadła na lata 1974–1994.

W obrębie najstarszej grupy wiekowej dominuje świadomość sąsiedztwa z „Czechami” i „Czechosłowacją”, zaś sąsiedztwo ze „Słowacją” jest wyraźnie odróżniane od sąsiedztwa ze „Slovenským štátom”.

Odpowiedzi na pytanie „z jakim państwem graniczymy na południu?” wskazują na istotne rozbieżności w stosunku do odpowiedzi udzielonych na pytanie poprzednie:

Obszar	Ilość odpowiedzi	„Czechy” „Czechosłowacja”	„Węgry” „Węgrzy”	„Słowacja” „Słowacy”	„Państwo Słowackie”
Sanok – Krosno – Jasło	438	306 – 70%	11 – 2%	121 – 28%	–
Biecz – Gorlice	206	94 – 46%	13 – 6%	99 – 48%	–
Bobowa – Grybów – Nowy Sącz – Krościenko	485	202 – 42%	2 – 0 %	246 – 51%	35 – 7%
Tarnów	63	15 – 24%	1 – 1%	34 – 54%	13 – 21%
Fryszak – Strzyżów – Rzeszów	258	180 – 70%	–	78 – 30%	–
Razem	1450	797 – 55%	27 – 2%	578 – 40%	48 – 3 %

Zwraca uwagę świadomość trwałości państwowości „Czech” i „Czechosłowacji”. Przymierzalnie można to wiązać z faktem, że na terenie Słowacji większość znaczących stanowisk z braku kwalifikowanych kadr słowackich zajmowali przez wiele lat Czesi, a zatem funkcjonowanie państwa na terenach Słowacji mogło być utożsamiane z funkcjonowaniem Czechów. Fakt istnienia od roku 1993 samodzielnego państwa Słowacji dostrzega tylko 40 % respondentów. Ujawnia się również negatywne odniesienie do „Slovenskeho štátu”, wyraźnie widoczne na terenach mających bliższe odniesienie do Węgrów. Pomimo przystąpienia Słowacji do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku, żaden z respondentów nie odniósł się do tego faktu.

Odpowiedzi na pytanie: „**kto był ostatnim władcą monarchii austro-węgierskiej przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości w roku 1918**” mogą być miarą świadomości historycznej ludzi zamieszkałych na terenie dawnego zaboru austriackiego. Zwraca uwagę utrzymująca się popularność cesarza Franciszka Józefa I, pomimo upływu z górą dziewięćdziesięciu lat od chwili jego śmierci. Ostatni zaś władca – Karol I – panował tak krótko i w czasach wojennego zamieszania, że pamięć o nim właściwie już się zatarła.

Obszar	Ilość odpowiedzi	Karol I (17.VIII.1887 – 1.IV.1922)	Franciszek Józef I (18.VIII.1830 – 21.XI.1916)	Nie wiem
Sanok – Krosno – Jasło	398	–	245	153
Biecz – Gorlice	184	–	133	51
Bobowa – Grybów – Nowy Sącz – Krościenko	466	7	308	151
Tarnów	63	1	52	10
Fryszak – Strzyżów – Rzeszów	242	–	134	108
Razem	1353	8 – 1%	872 – 64%	473 – 35%

Odpowiedzi na pytanie: „**jaki przedmiot jest symbolem Węgrów i państwa węgierskiego**” mogą dowodzić nie tylko bardzo nikłej wiedzy o naszych historycznych sąsiadach z Południa, ale również i tego, że pamięć sąsiedztwa z Węgrami nie opiera się na skonkretyzowanej wiedzy, a raczej na wielowiekowym doświadczeniu polskiej społeczności.

Obszar	Ilość odpowiedzi	Korona Św. Stefana	Nie wiem
Sanok – Krosno – Jasło	308	14	294
Biecz – Gorlice	115	2	113
Bobowa – Grybów – Nowy Sącz – Krościenko	395	28	367
Tarnów	60	11	49
Frysztak – Strzyżów – Rzeszów	230	7	223
Razem	1 108	62 – 6 %	1 046 – 94%

***

■ Republika Czechosłowacka funkcjonowała od 28.X.1918–31.XII.1993 r., z przerwą w latach II Wojny Światowej, kiedy została podzielona na Pierwszą Republikę Słowacką (Slovenský štát) i Protektorat Czech i Moraw podległy Rzeszy Niemieckiej. Granice Republiki Czechosłowackiej zostały określone Traktatem Wersalskim (1919 r.), w Saint-Germain (1919 r.) i w Trianon (1920 r.).

■ Pierwsza Republika Słowacka (Slovenský štát) funkcjonowała od 14.III.1938–5.IV.1945 r., jako marionetkowe państewko faszystowskie, utworzone z poparciem III Rzeszy po rozbiórce Czechosłowacji. Państwo to uczestniczyło w agresji na Polskę we wrześniu 1939 roku.

■ Franciszek Józef I (18.VIII.1830–21.XI.1916 r.) – cesarz Austrii od 1848, król Węgier od 1867 roku.

■ Karol I (17.VIII.1887–1.IV.1922 r.) – ostatni władca monarchii austro-węgierskiej. Abdykował 11.XI.1918 r., opuścił kraj, internowany na Maderze.

Od redakcji:

Autor jest uznanym ekspertem wielkich podmiotów gospodarczych w dziedzinie inwestycji technicznych i ubezpieczeń. Mieszka w Krynicy.